

Александар Тодоровић¹

ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА МИЛОШЕВЕ И САБОРНЕ ЦРКВЕ У КРАГУЈЕВЦУ

*

Непосредно поред свог двора, кнез Милош је подигао и своју задужбину која се налази преко пута Милошевог конака, на десној обали Лепенице. Борећи се за независност у свим сферама друштва користећи се мудрошћу и препреденошћу успео је да сагради цркву већу него што му је то било дозвољено. Значај његове задужбине добија на тежини тиме што је непосредно уз цркву саградио и скупштинску салу за коју се везују значајни историјски догађаји. Милошева црква представља најзначајнији сакрални објекат у самом граду.

Својим значајем се такође истиче и Саборна црква у Крагујевцу. Она је почела да се гради 1869. године. Темелје ове грађевине поставио је тада малолетни кнез Милан Обреновић, на простору који је према предању још кнез Милош заветовао. Оба сакрална објекта лоцирана су у самом градском језгру и представљају објекте велике културно-историјске вредности који се неспорно могу адекватно туристички валоризовати и допринети свеобухватној туристичкој понуди града.

Црква кнеза Милоша

Одређујући Крагујевац за престоницу Србије, кнез Милош је на узвишењу код Малог парка, на левој обали Лепенице подигао свој двор, а на десној страни придворну цркву која је са двором била повезана дрвеним пешачким мостом. Милошева црква је била једна од првих већих грађевина које су никле почетком XIX века у Крагујевцу. Прилике које су владале у то доба у Србији нису дозвољавале да се граде православни верски објекти, али је Милош мудро политиком од султана добио одобрење да сагради цркву. На месту где је саграђена Милошева црква било је старо крагујевачко гробље које је тада разорено. Многе надгробне плоче узидане су у црквени зид или положене у под (Марковић, 1935). Црква је зидана ломљеним каменом, једноставне је грађевинске конструкције, има облик лађе са основом крста, без кубета, засвођена каменом и циглом. Зидови су

¹ Мр Александар Тодоровић, дипл. географ, Крагујевац.

врло масивни, нарочито у своду. Дугачка је 14, широка 7, а висока 8 метара (Група аутора, 1997).

Слика 1. – Милошева црква

Црква није могла бити већа, јер султанова заповест то није дозвољавала. Међутим, кнез Милош је својом домишљатошћу изиграо султанову заповест и проширио је цркву на тај начин, што је у продужењу, са западне стране и на правим темељима, подигао дрвену припрату. Затим је уз цркву подигао још један покривени простор, који је служио да се у случају лошег времена народ који нији могао да уђе у цркву склони. Милошева задужбина завршена је новембра 1818. године о чему постоји запис на мермерној плочи са северне спољне стране. У оваквом облику, пола од камена, а пола од дрвета, црква је остала кроз читав XIX век. Једино је 1829. године дограђена дрвена звонара са које се исте године уочи Божића, зачуло прво црквено звоно у Србији (Група аутора, 1997). Дрвена припрата и звонара иструлиле су и до трајале, па су 1907. године разрушене и уклоњене. Исте године на месту дрвене претпрате дозидан је нови део цркве од камена. Тада су урађене неке корекције и на старом делу цркве, тако да су проширени првобитни прозори, чиме је мрачна унутрашњост добила више светлости. Уместо решетки од кованог гвожђа, прозори су добили стакло (Марковић, 1935). Према првобитном реконструкционом плану Милошева задужбина је требала да добије два кубета, али се због изворности и естетике од тога одустало. Овом реконструкцијом и дограђивањем Милошева црква је добила данашњи изглед.

Као и припрату и звоник непосредно уз цркву пројектовао је Јован Илкић (Група аутора, 1999). На месту старог дрвеног звоника саграђен је 1907 године нови од тврдог материјала. Звоник представља складно здање. У најнижој зони оптерећен је тешким, можда и непотребним косим потпор-

ним ступцима и у целини као и у детаљима, препознатљиви су елементи са наглашеном пластичном и декоративном обрадом површина (Група аутора, 1999). Звоник је стилски у потпуности усаглашен са црквом. Он је покривен са осмоугаоним кубетом и јасно се уочавају розете на кубичном стаблу. Првобитна звона која је поставио још кнез Милош, након изградње звоника од тврдог материјала су враћена, али већ 1916. године Аустријска окупациона власт их је однела. Стара звона су била упечатљива по томе што је на њима, са једне стране, у рељефу био изливен српски грб, а са друге стране лик светитеља коме је дотична црква посвећена (Марковић, 1935). Било их је пет, док је изградњом новог звоника у њега смештено три нова звона.

Унутрашњост Милошеве цркве је специфична. Иконографија није истог времена постанка што се може јасно уочити. На дрвеном иконостасу ређају се старе иконе у чијем поретку се види одређена неправилност, и оне нису поређане оним редом како је то уобичајено. То је последица утицаја и жеља кнеза Милоша. Иконе, као и читав дрвени иконостас стари су колико и црква и за њихову израду су се побринули најбољи мајстори ондашњег времена који су осликавали и Милошев конак. На самим иконама нема сигнатуре, али је утврђено да је реч о уметницима који су радили и на другим црквама и манастирима у Шумадији. На иконостасу, изнад царских двери, налази се двоглави орао са круном израђен у дрвету. Живопис по зидовима је сликан у периоду када је и црква дограђивана. За разлику од иконостаса, живопис нема битнијих уметничких вредности. Поред икона Милошева задужбина је од разних дародаваца и самих грађана на поклон добијала многе ствари. Јоаким Вујић је забележио да има доста знаменитости „окрут церковини“ и друге разне „вешчи ко олтару принадлежашче“, а поред осталог видео је и девет сребрних кандила, чији се број у међувремену увећао на 27, од којих је 22 нових (Марковић, 1935). Црква чува и знатан број богослужбених књига из Милошевог времена. Има писаних дела која су штампана пре него што је Крагујевац добио штампарију, прву у модерној Србији 1834. године, она су штампана током XVIII века у Москви, Кијеву и Будиму.

Како је Крагујевац био и седиште највише црквене власти, то су његови духовници, два прва српска митрополита Милентије Павловић и Петар Јовановић, били смештени у владичанском конаку код Милошеве цркве, која је сво то време била и митрополитска катедрала.

Садржај порте цркве се временом мењао и добијао другачији изглед, како због околних грађевина, тако и због оних које су ницале у самој порти. Ту се пре свега мисли на зграду Народне скупштине коју је подигао кнез Михаило за време своје прве владе током 1859. године. Зграда је приземна, са једном пространом правоугаоном двораном са два реда стубова, без значајнијих архитектонских елемената. Испуњена је скупштинским клупама и трибином са које су посланици говорили. Унутрашњи зидови са-

ле некада су били испуњени државним бојама и многобројним грбовима и заставама (Радовановић, 1996). У згради ове Скупштине донето је неколико веома битних одлука и докумената за државу, међу којима су одлука о објави рата Турској 1876. и одредбе Берлинског конгреса из 1878. године којима је Србија стекла потпуну независност и међународни суверенитет. Поред тога на месту где је саграђена, некада се налазио дрвени покривени део у виду трема, где је 15. фебруара 1835. године донет Сретењски устав.

Крајем прошлог века, тачније 1994. године у црквеној порти подигнута је још једна грађевина, Храм Часног Крста. Саграђен је на месту где је 40 година чуван крст који је насилно уклоњен из центра града 1951. године. Овај крст је иначе старији и потиче из 1830. године, а данас се налази на централном градском тргу.

Пошто се 1869. г. отпочело са градњом Саборне цркве у Крагујевцу, Милошева задужбина је познатија и као „Стара црква“. Њен историјски значај је прворазредан. Она није грађевинских размера као задужбине Немањића, нити архитектонских облика средњовековних цркви српских владара, да би је то учинило толико чувеном. Ипак уместо свега тога она поседује значајну прошлост и за њу се везују крупни догађаји, који су је у моралном погледу учинили великом и у историјском значењу ставили испред многих већих.

Локација на којој је смештена Стара црква у оквиру града је веома повољна. Ту предност, поред свих културних и историјских, треба адекватно искористити и у туристичке сврхе. Међутим, локација се може посматрати и са друге стране, ако сагледамо недостатке њеног положаја. Збијеност грађевина и институција које су саграђене у непосредној близини као и пролазак друмских и пре свега железничке саобраћајнице непосредно уз црквену порту, представљају ограничавајући фактор за развој туризма. Проблема паркинг простора и бољег повезивања цркве са другим делом Милошевог венца јесте задатак који је у догледно време потребно адекватно решити.. Као актуелни проблем са којим се морамо суочити јесте и екологија, односно заштита животне средине, тим пре ако се један овакав културно историјски споменик налази у делу града где се повремено бележи висока вредност издувних гасова.

Саборна црква

Према предањима после изградње Милошеве цркве, прве задужбине једног владара након пропасти деспотовине, кнез је намеравао да када се за то стекну одговарајући услови, Крагујевац обдари већом и лепшом богомољом. Коначно је 1866. године израђен план за цркву, а за архитекту и надзорника радова изабран је Андреја Андрејевић, крагујевчанин кога је кнез Михаило слао на школовање у европске универзитетске центре. Сабор-

на црква посвећена Успењу Пресвете Богородице, почела је да се гради 1869. године (Група аутора, 1997). Темељ цркве је положио малолетни кнез Милан Обреновић.

Андреја Андрејевић је вратио сакралну архитектуру њеним коренима у Византији и означио тиме крај превласти барока. Саборна црква у Крагујевцу је прва црква изграђена у византијско-романичком стилу у ослобођеној Србији, што јој, поред осталог, даје посебно место у архитектури друге половине XIX века (Трифуновић, 1995). Изградња цркве се одвијала под чудним околностима које су се не ретко решавале судским путем. Због многобројних неспоразума и проблема она је завршена тек након 15 година, с тим да у периоду од 1872. до 1879. године нису извођени никакви радови.

Саборна црква није јединствена само по дужини градње, већ и по архитектури која је примењена. То је елегантна грађевина крстообразне основе споља, а унутра је уписани крст. Иако је у основи петокуполна, по реализацији одступа од клишеа грађевина те врсте. Она нема припрату. Стубови су првобитно требали да буду од гранита, али због проблема током градње од тога се одустало. Они су доста гломазни, без лукова, али са конусом који омогућава постојање купола.

Слика 2. – Саборна црква

Четири споредне куполе су осмоугаоне, а централно кубе има ренесансне карактеристике и није осмоугаона. Карактеришу га мноштво прозора који омогућају изузетну осветљеност унутрашњости. Оно што је

посебно карактеристично јесте да се на сваком кубету налази лантерна и овај детаљ више није нигде поновљен (Група аутора, 1997). Није познато зашто је архитекта у један православни храм уградио нешто што је присутно у римокатоличкој сакралној архитектури. Олтарска апсида је правоугаоног облика и то је изузетно ретко и на западу и на истоку. На источном зиду се налази прозор знатних димензија који у спречи са главним кубетом обезбеђује добру осветљеност цркве током читавог дана. Необично је постојање и два споредна улаза у цркву, са северне и јужне стране. Када би се одређивао стил коме припада Саборна црква у Крагујевцу то би заиста било тешко, али ипак би се могло рећи да после дуго времена она стилски чини заокрет ка византиској интерпретацији са утицајем романтичког, ренесансног и других стилова, чија је међусобна повезаност изнедрила грађевину која својим изгледом плени.

Одмах након освећења цркве, почело се размишљати о изградњи и набавци осталих ствари које су неопходне за нормалан богослужбени живот. Између осталог постојала је велика потреба за звоником. Црква је најпре имала пет звона која су изливена од турских топова у Војнотехничком заводу у Крагујевцу. Интересанто је да је највеће од њих платио краљ Александар Обреновић (Група аутора, 1997). Она су била у функцији до 1916. године када су их скинули Аустријанци. Са изградњом звоника се почело 1928, а током исте године је завршен по пројекту руског архитекта Мониде Мактејева. Контура звоника се сужава од приземља ка врху, а упечатљиви делови ове масивне грађевине су улазни трем у приземљу и ниска лођа на врху. Двадесетих година XX века у Крагујевцу је живело мноштво Руса, један од њих је био академски сликар Андреј Биценко. Он је током 1926/27 израдио иконостас и патријашко-краљевски престо, који је 1991. године реконструисан, али је у потпуности задржан оригинални стил. У току 1930. године црква је први пут фрескописана, а последњи пут у периоду од 1979. до 1992. године (Група аутора, 1997).

Локација на којој је смештена Саборна црква у Крагујевцу представља само градско језгро. У непосредној близини се налази Прва крагујевачка гимназија и комплекс Милошевог венца те се комплементарно могу туристички валоризовати. Последња реконструкција која је извршена крајем прошлог века доста је допринела изражајности грађевине. Тренутно је у току обнова фасаде на цркви.

Закључак

Проучавајући потенцијале туристичке презентације и могућности два централна сакрална објекта у Крагујевцу, недвосмислено се може за-

кључити да их има, али да им није посвећена сразмерно томе довољна пажња. Зато би за Крагујевац било значајно како због планирања културног туризма, где се морају уврстити поменути сакрални објекти, тако и због организатора туризма, да се што брже прикључи трендовима који владају у међународним оквирима који су битни за ову област.

Када се зна податак да је током 1989. године у Крагујевцу забележено више од 120000 ноћења и преко 70000 туриста, онда се може рећи да град на Лепеници поседује потенцијал за туристички развој. Ипак сагледавајући стање у туризму последњих година може се видети огроман пад у односу на претпоследњу деценију прошлог века. То наводи на закључак да постоји довољно простора за напредак у туристичком развоју, не би ли се достигао постигнути зенит, а да не говоримо о још већем нивоу туристичког развоја.

Потенцијали обрађених сакралних објеката у овом раду, иду у прилог чињеници да су могућности туристичког развоја велики. Сакрални објекти се могу употребити као комплеметарни садржај у укупној туристичкој понуди града. Са друге стране због свог значаја и одличног положаја ови сакрални објекти могу бити носиоци развоја културног туризма регије. У ближој околини централног града Шумадије налази се још много других сакралних објеката који се одликују својим значајем. Довољно је поменути манастре Драчу, Дивостин, Вољавчу, Благовештење, Каленић, као и многе друге цркве које се међусобно у туристичкој презентацији могу допуњавати.

У моментима када глобално преузима примат над локалним, све су јаче иницијативе да се националне културе сачувају од асимилације. Значај сакралних објеката у томе је пресудан и када се зна да је једна савремена култура почела управо у Крагујевцу, ту предност град мора да искористи. Културна презентација и размена, у новој, глобалној ери, између осталог обавља се и у токовима туризма. Међусобно садејство културе и туризма је природан и крајње неопходан фактор развоја, и не сме се дозволити да иду одвојено, већ се морају међусобно прожимати.

Литература

- Група аутора (1999). *Српска православна Епархија шумадијска 1998*. Крагујевац: Епархиски управни одбор Српске православне Епархије шумадијске, НИП Никола Николић.
- Група аутора (1997). *Српска православна Епархија шумадијска 1947-97*. Крагујевац: Епархиски управни одбор Српске православне Епархије шумадијске, НИП Никола Николић.
- Марковић, П. Р. (1935). *Црква кнеза Милоша*. Крагујевац: Управа крагујевачке црквене општине.

- Радић, Б. (1985). Грађевине из доба кнеза Милоша у Крагујевцу. *Станица, Зборник радова за политичку, културну и привредну историју Крагујевца и околине*, Крагујевац: Историјски архив Шумадије.
- Радовановић, Б. (1996). Стари Крагујевац. *Посебна издања Скупштине града Крагујевца*, Крагујевац: Круг.
- Станковић, М. С. (1994). *Туристичка географија*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду, А.М.И.Р.
- Трифунковић, В. (1995). *Архитектура о Крагујевцу*. Крагујевац: Дирекција за урбанизам и изградњу Крагујевца, Ситограф.